

PAP Kinga

Garay János Gimnázium Szekszárd
ORCID: 0000-0002-4109-5312
mozsika2001@yahoo.com

A nyelvi agresszió kutatásának aktualitása és társadalmi jelentősége¹

A nemzetközi kutatások fényében állíthatjuk, az erőszak körébe tartozó jelenségek és ezek hatása legérzékenyebben a gyermek- és fiatalkorúakat érinti. Az erőszakos magatartás, a zaklatás, az agresszív beszéd legkülönbözőbb formái jelen vannak az intézményes nevelés közösségeinek, szereplőinek életében. Ugyanakkor az is tény, hogy szavakkal jóval gyakrabban bántják egymást az iskola szereplői, mint tetteleg. Hatásukkal, következményükkel éppen ezért számolni kell. A középiskolás-korúak nyelvi agressziójának interdiszciplináris keretekben mozgó nyelvészeti leírása ezért nélkülözhetetlenné vált. Ennek elméleti bevezetőjét tartalmazza ez a tanulmány.

Kulcsszavak: közvetlen, közvetett és rejtett nyelvi agresszió, ugratás, konstruktív nyelvi agresszió, interdiszciplináris megközelítés, középiskolás-korúak, diszfémia

„A 21. század legfontosabb kérdése, hogy tudniillik hogyan lehet ránevelni a földkerekség tízmilliárdnyira becsült lakosságát arra, hogy békében éljen egymással és a környezettel, alapvetően nyelvi kérdésként fogható fel.”
(Kassai Ilona 2002: 7)

Bevezetés²

Az emberi élet megjelenése az anyaméhben a társas jelenlét elsődlegességét bizonyítja, azt, hogy előbb vagyunk társas lények, mint individuumok, selfek.

Ez a társas jelenlét minden későbbi kapcsolat prototípusa, legtökéletesebb formája, melyben a két test közötti sejtszintű „kommunikáció” a megfogással egyidőben jelentkezik. Az emberi élet társas igénye, az egymásra utaltság kényszerűsége nem múlik el az élet előrehaladásával, hanem átalakul, szimbólumok segítségével is megélhetővé, verbalizálhatóvá válik. Amikor lezárul az anyához fűződő intim kapcsolat időszaka, onnantól az ember élete végéig dilemma elé kerül, melyben sorsa és életben maradása a tét. A csecsemőszintű fizikai intimitás fennmaradásának társadalmi, pszichológiai és biológiai

¹ A kutatás eredményei teljes egészében a Pap Kinga: *A nyelvi agresszió természetrajzához*. Savaria University Press, Szombathely, 2021. kötetben olvashatók.

² *A nyelvi agresszió formái és funkcionális jegyei a középiskolás korúak spontán társalgásában és az osztálytermi diskurzusokban* című kutatás a TÁMOP 4.2.4. A/2-11-1-2012-001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

erők állják útját, ugyanakkor soha nem adjuk fel törekvésünket annak elérésére. Az esetek többségében kompromisszum születik, az ember megtanulja, hogyan érje be rejtettebb, sőt akár jelképes gondozási formákkal is, ugyanakkor szemernyit sem csökken a fizikai kapcsolat iránti eredeti szükséglete. Berne különös megfogalmazásában olvashatjuk: „ha nem simogatják a gerincagyadat, kiszikkad” (Berne 1987: 18). Vagyis a nyelvhasználat, a kommunikáció úgy elégíti ki társas igényünket, hogy miközben a nyelvi érintkezéssel közvetítjük értékrendünket, a világ számára megjelenítjük önmagunkat, aközben részt veszünk az emberi közösség építésében, fenntartásában, és a kultúra konzerválásában (Aitchison 1996; Bańczerowski 2010). A nyelv tehát elsősorban nem szétválaszt, hanem összeköt bennünket, az ember számára legfőbb jóként kínálja magát, nem véletlen, hogy a nyelvi nevelés a létfenntartási műveletek begyakorlásával egy időben, gyakorlatilag a születéssel kezdődik. Ezzel szemben a nyelvi agresszió nem pusztán stigmatizált nyelvváltozat, hanem a nyelvnek egy olyan sajátos használata, mely nyelvi határsértésként fogható fel, mely éppen a társalgásban részt vevő partner személyét támadja meg, ezzel pedig a társas mivolt szükségességét ássa alá, ennek kiélését lehetetleníti el. Ebben a kudarcban ragadható meg a nyelvi agresszió vizsgálatának társadalmi jelentősége, és ez indokolja, hogy a nyelvi agresszió eseteit a társas szükséglet szélesebb kontextusában vizsgáljuk.

Kutatásunkban a Szilágyi N. Sándor által képviselt nyelvtudomány-értelmezéshez térünk vissza, mely szerint a nyelvtudománynak két viszonylag önálló fajtája lehetséges. Ezeket a kutatás tárgya alapján lehet szétválasztani. Az egyik a *beszédtevékenység nyelvésze*, amely a beszédmű létrehozásának és/vagy megértésének folyamatával foglalkozik, így szoros kapcsolatban van a szociálpszichológiával, a pszicho- és neurolingvisztikával, a kognitív tudományokkal és más hasonló tudományágakkal. A nyelvtudomány másik fajtája a *beszédmű nyelvésze*, amelynek tárgya a hangokban vagy betűkben megjelenő beszédmű, a kész termék, célja pedig a beszédmű belső összefüggéseinek, viszonyainak azonosítása, ami aztán lehetővé teszi azt is, hogy pontosan megjósolhassuk, mi az, ami az adott nyelvű beszédművekben nagy valószínűséggel várható, mi az, aminek elég valószínűtlen a megjelenése, illetve mi az, ami teljességgel ki van zárva (Szilágyi N. 2004: 47).

Ennek az elvnek megfelelően a kutatás célja a középiskolások formális³ és informális⁴ közegben elhangzó nyelvi agressziójának több szempontú (*formai és funkcionális*) bemutatása, elemzése volt, melyet a szociolingvisztikában jól ismert kumulatív elv⁵ alapján dolgoztunk fel a diskurzuselemzés,⁶ a szociolingvisztikai interjú és a kérdőívvel történő adatgyűjtés segítségével. A nyelvet az interakcióban lévő nyelvhasználóval szoros összefüggésben, a nyelvhasználó biológikumával, pszichikumával kiegészítve próbáltuk megragadni. Mindezt azért tettük, hogy a nyelvi agresszió formai és funkcionális elemzése által hozzájáruljunk a homo sapiens rendkívül bonyolult „*viselkedési etogramjának*” (Szilágyi N. 2004: 44) megalkotásához.

³ A beszédünkre több figyelmet fordítunk, nagyobb eséllyel választjuk egy nyelvi változó formális (hivatalos, szabályszerű) változatát.

⁴ Oldottabb nyelvhasználat, a beszédre figyelés mértéke csökken, ilyenkor nagyobb eséllyel választjuk egy változó informális (kötetlen, a szokásokat nem szabályszerűen követő) változatát.

⁵ Halmazott, csoportos, együttes.

⁶ A társadalomtudományokban és a pragmatikában használt sajátos kutatási módszer, mely segítségével a természetes módon létrejövő szövegeket vizsgálhatjuk/beszédvizsgálat.

A kutatás problémafelvetésének társadalmi aktualitása

A legkülönbözőbb forrásokból származó köztapasztalat alapján azzal szembesülünk, hogy az élet minden területén változatos formában (Bagshaw 2004: 180) jelentősen erősödik az agresszió. A nemzetközi kutatások fényében állíthatjuk, az erőszak körébe tartozó jelenségek, történések, és ezek hatása, következménye legérzékenyebben a gyermek- és fiatalkorúakat érinti (Figula 2004: 223; Brochu 2002; Rex 2006, Walsh 2006).

Az empirikus adatokból származó kutatási eredmények azt bizonyítják, hogy az agresszív viselkedés, az erőszakos magatartás, a zaklatás legkülönbözőbb formái, eszközei jelen vannak az intézményes nevelés közösségeinek, szereplőinek életében, hatásukkal, következményükkel éppen ezért számolni kell (Buda 2005, 2008; Olweus 1999). Hazai nagy mintán történő alapos és körültekintő szociológiai vizsgálat alapján Hajdu Gábor és Sáska Géza arról számol be, hogy szavakkal jóval gyakrabban bántják egymást az iskola szereplői, mint tettleg (2009: 2), ezért a nyelvi agresszió interdiszciplináris keretekben mozgó nyelvészeti leírása nélkülözhetetlenné vált, ez a kutatás ezt a hiányt is igyekszik pótolni.

A kérdés jelentősége két okból is figyelemre méltó. Egyrészt az oktatás a második legnagyobb társadalmi alrendszerünk, legalább három és fél millió embert érint. Olyan kötelező közszolgáltatás, amelyből a tankötelezettség miatt nem lehet kilépni. Ezért kiemelten fontos, hogy ebben az alrendszerben biztosított legyen az oktatási szereplők életének, testi és lelki épségének, illetve biztonságának maximális védelme.

Másrészt, mivel a nyelvi agresszió mint tanult viselkedési forma markánsan jelen van a gyermekek és fiatalkorúak nyelvhasználatában, agresszorként és áldozatként egyaránt érintettek, ezért az agresszióval való megküzdés kérdése kiemelten fontos területe a jelenség kutatásának, hiszen a probléma éppen az életkori sajátosságból adódik, a gyermek- és fiatalkorú ugyanis még nem rendelkezik kiforrott önképpel, mely az agresszióval való megküzdés nélkülözhetetlen feltétele. A nyelvtudományi eredmények viszont hozzájárulhatnak egy olyan élőnyelv-pedagógia megszületéséhez, mely tevékeny részt vállalhat abban, hogy a diákokban kialakuljanak a megfelelő készségek, kognitív, metakognitív tartalmak a nyelvi agresszióval való megküzdéshez.

Ahogy a technika és a civilizáció, ugyanúgy a mindennapi élet dinamikája is változott, a környezetünkben élő emberekkel összekötő kapcsok pedig fokozatosan egyre összetettebbek és személytelenebbek lettek, azonban az elutasítás és a kirekesztés lehetősége még mindig mindenütt jelen van a társadalomban, még mindig alapvető része társas létünknek (Kipling–Forgas–Hippel 2006: 27). A kapcsolatok átalakulásának leképeződése, hogy a gyermek az (nyelvi) agresszió megélésében, feldolgozásában gyakran egyedül marad, ez pedig súlyos fiziológiai és pszichológiai következményekkel járhat (Jay 2009b: 84; McDate–Cacioppo–Hawkey 2006.).

A gyermekek korai „*magukra hagyottsága*” (Pap 2014: 8–10) a kulturális evolúció következménye. „Korábban a személyiség a globális és lokális reprezentációk révén harmonikusan illeszkedett a csoporthoz és a csoport kultúrájához. Most nincs mihez illeszkedni, a szocializáció nem biztosítja az ellentmondásmentes ideák átvételét, a lelki békét és a harmóniát. A gyermeket nemcsak a család neveli, hanem a szomszéd gyerek, az iskola, a televízió is. Értékei a globális reprezentációkból átvett, sokszor egymásnak ellentmondó összevissza komponensek. Ebben a helyzetben hirtelen megnőtt a lokális reprezentációk szerepe. Kialakult egy új evolúciós alrendszer, a modern személyiség, amely ha nem túlságosan rosszul indul, valamennyire képes saját maga kiválogatni azokat a kulturális komponenseket, amelyek a saját elméjében, a saját lokális reprezentációs hálózatában ellentmondásmentes rendszert, valódi jelentést hozhatnak létre” (Csányi 1990: 10).

A kialakult folyamatban az iskolának mint második otthonnak felértékelődött a jelentősége, nemcsak a korszerű és életképes tudástartalmak átadásának területén, hanem a

variabilitással jellemezhető társas érintkezés helyzeti normáinak közvetítésében és fenntartásában, a tudatos nyelvhasználóvá nevelésben is, melyet elsősorban az élőnyelvi kutatási eredmények alapján újragondolt komplex anyanyelv- és irodalompedagógia vállalhat fel.

A középiskolások nyelvhasználatában jelentkező nyelvi agresszió kutatásának tudományos jelentősége

Ennek a mintakutatásnak a tudományos jelentősége több szempontból is megvilágítható. Maga az agresszió, ezen belül pedig a nyelvi agresszió kutatása igen fiatal, de annál több eredményt felmutató terület, melyen a vizsgálatok az etológia felől indultak, ezt követték a szociálpszichológiai, neurológiai, szociológiai vizsgálatok. A nyelvi agresszió nyelvészeti leírása, a 20. században meghonosodó nyelvészeti pragmatika a diskurzuselemzés térhódításával egyidős, hiszen ez a nyelvészeti irányzat és módszer teszi lehetővé a változatokban megvalósuló és folyamatként létező társalgás szabályszerűségeinek lejegyzését. Mivel azonban a nyelvész általában azt a fajta emberi viselkedést tanulmányozza, amikor a beszélők éppen szót értenek egymással (Szilágyi N. 2004: 47), ezért az élőnyelvi kutatások között sokkal kevesebb azon vizsgálatok száma, melyek az egyet nem értéssel, ezen belül is az egyet nem értés társadalmilag stigmatizált esetével, a nyelvi agresszió különböző változataival foglalkoznának. Az adatok kis száma mellett további nehézséget jelent a kutatási téma szempontjából, hogy a különböző nyelvtudományi iskolák álláspontja a kérdésben nemcsak a jelenség fogalmi tisztázatlansága miatt nem hozható közös nevezőre, hanem azért sem, mert ezen heterogén jelenségből a különböző nyelvtudományi utak más-más szubsztanciális jellemzőt tudnak tematizálni, és azt más-más kiterjedésű rendszerben helyezik el. Ezt megfontolva az értekezésben a nyelvi agresszió nyelvtudományi fogalmának szétszalazása mellett vállalkozunk a jelenség definiálására.

A vizsgálat nehézsége az elméleti háttér hiányosságain túl éppen a nyelvi agresszió stigmatizált voltával függ össze, hiszen az élőnyelvi kutatások kiindulópontja az empirikus adatgyűjtés, viszont az adatközlők nem szívesen vállalják – még tudományos célból sem – a társadalmilag megbélyegzett beszédműveiket, továbbá nem szívesen nyilatkoznak, formálnak véleményt e kérdésben saját nyelvhasználatukról.

Az empirikus adatgyűjtés sajátos terepmunkát igényel, hiszen a középiskolás korúak adatközlése az etikai szabályok figyelembevételén túl különböző engedélyektől is függ, ezért kevesen vállalják a tanórai videofelvételek készítését, illetve spontán beszélgetéseket rögzítő adatok gyűjtését. A nyelvi agresszió hazai vizsgálatában többnyire televíziós műsorok beszédeseményét (Batár 2004, 2007; Dede 2008), illetve egyetemi hallgatókkal rögzített interjúkat és a középiskolás időszakokra visszaemlékező kérdőíveket használnak a kutatók. Osztálytermi diskurzusok vizsgálata esetén pedig általában a tanári beszédprodukciónak nagyobb hangsúlyt (Antalné Szabó 2006; Albertné Herbszt 2011), velük készültek szociolingvisztikai interjúk, kérdőívek. Jelen kutatás azonban a diákok nyelvi produkciójára fókuszál, azt kívánja elemezni, ennek érdekében a hazai kutatások szintjén jelentékeny nyelvi korpuszt halmozott fel. Ennek köszönhetően nem közvetve, hanem közvetlenül vizsgálja a beszédteljesítményt, vagyis a középiskolások nyelvi produkciójában vizsgálja a nyelvi agressziót, a nyelvhasználatra vonatkozó metakognitív, illetve attitűd jellegű tartalmakat pedig a diákokkal készült szociolingvisztikai interjúk és kérdőívek segítségével tárja fel. Mindezt a hagyományos (leíró nyelvészeti) és a legmodernebb nyelvleírási módszerrel, diskurzuselemzéssel igyekszik megragadni. A kutatás további jelentősége, hogy bár egy sajátos életkori csoport körében vizsgálja a nyelvi agressziót, mégis fontos következtetésekkel szolgálhat a nyelvi agresszió formai és funkcionális működésének tekintetében az egész beszélőközösség szempontjából.

A nyelvészeti felismerések a problémaegyüttes interdiszciplinaritása miatt nem maradnak meg pusztán a nyelvészeti eredmények körében, hanem a társtudományokat is megtermékenyítik, az anyanyelv- és irodalompedagógia innovációja számára pedig közvetlen hasznosulást jelenthetnek.

Az emberi kommunikációban határátlépésre szolgáló nyelvi agresszió diskurzuselemzéssel történő vizsgálata széleskörű társadalmi összefüggésekre mutathat rá, olyan kognitív, metakognitív, pszichikai folyamatokra, melyek önmagukban nem vizsgálhatók, a nyelvhasználat szabályszerűségében azonban tetten érhetők.

A nyelvi agresszió és az agresszió kapcsolatának kérdése

Kutatásunk egyik sarkalatos kérdése összefügg a nyelvészetnek azzal a jelentős problémafelvetésével, hogy milyen helyet foglal el a verbális agresszió az agresszív viselkedés mintázatában. A kérdésfeltevés több szempontból is jogos, főleg azért, mert a nyelvészet álláspontja az, hogy a verbális agresszió egy sajátos és specifikus kategóriája a beszédcselekvéseknek, amely bizonyos esetekben önmagában is képes az agresszió megvalósítására, más esetekben pedig a cselekmények sorában valamely fizikai agressziófajta kísérőjelenségeként valósul meg (Jay 1999; Kegyesné 2008: 65; Batár 2009).

Napjainkban egyfajta paradigmaváltást figyelhetünk meg a nyelvi agresszió megítélésével kapcsolatban. Freud gondolataitól – „Kezdetben volt a tett, s később jött a szó, amely bizonyos feltételek közepette kulturális haladást jelentett, s a cselekvést szóvá szelídítette. A szó eredetileg varázslat, mágikus aktus volt, de még sokat megőrzött eredeti erejéből. A szó lépett a durva tett helyébe, ami előrelépés az emberi fejlődésben” (1940: 214) – hosszú út vezet Kinney kísérletekkel is igazolt állításáig: „Az énkép elleni támadások potenciálisan lehetnek károsabbak, mint a test ellen elkövetett fizikai támadások”. Illetve „a verbális agresszió sokkal finomabb és komplexebb formában jelentkezik, mint a fizikai tett” (1994: 213). Dela Margaret Bagshaw átfogó kutatásában pedig arról beszél, hogy a verbális bántalmazás redukcionista, leírása azért problematikus, mert „szerves része egy komplex, változó, kaleidoszkópszerű, vagy más néven mozaikszerű erőszakmintázatnak. A különböző formájú visszaéléseket nem lehet elválasztani a verbalitástól, mert ezek egyrészt egyszerre jelentkeznek, és szerves kapcsolatot mutatnak. Ebből a szempontból a verbális bántalmazás bonyolult módon kapcsolódik az olyan visszaélési formákhoz, mint a szociális, kapcsolati, szexuális, pszichológiai, fizikai és gazdasági hatalom erőszakos gyakorlása” (2004: 180). Szintén erre vonatkozik Ney empirikus vizsgálatokból származó felismerése, mely szerint a gyermekek esetében a verbális agresszió hatásának megítélése azért kulcskérdés, mert számukra a nyelvi agresszió mindig valamilyen más fizikai agresszióval összekapcsolva jelentkezik. Az esetek kevesebb mint 5%-ában tapasztalták a gyerekek csupán a fizikai bántalmazást, a testi vagy az érzelmi elhanyagolást és szexuális visszaélést verbális bántalmazás nélkül (Ney 1987-es vizsgálati eredményeit idézi Jay 2009b: 86). Ez a fajta komplexitás és a nyelvi agresszió érzékelésében mutatott egyéni különbségek megnehezítik az agresszió azonosítását, megértését és szublimálását, az énkép vele való megküzdését. A megküzdés viszont elkerülhetetlen, ugyanis ennek hiányában a nyelvi agresszió olyan láthatatlan lelki károkat okozhat, mely előbb-utóbb pszichikailag és fiziológiailag is jelentkezhethet (Bagshaw 2004: 180).

Azt már korábban is észrevették, hogy a gondolkodásban a fizikai és a társas fájdalom megnevezése azonos fenomenológiai és idegi alapokon működik, hiszen ugyanazokat a szavakat, metaforikus képeket használjuk a fizikai és a társas sérülések leírására: *eltörik a csontunk, összetörik a szívünk, hasfájás, szívfájdalom*. Később neurológiai vizsgálatok arról számoltak be, hogy a társas fájdalom átélésekor megnövekedett az agy cinguláris agykérgi aktivitása, ami a fizikai fájdalom átélésekor mutat nagy aktivitást (Nelson–Panksepp

1998: 438; Kipling–Zadro 2006: 32). Vagyis az átélt társas kirekesztést követő fájdalom átfedésben van a fizikai fájdalom idegrendszeri folyamataival (McDate–Cacioppo–Hawkley 2006: 376). Ezen felismerések pedig elvezetnek ahhoz a következtetéshez, hogy bár megjelenésében és megvalósulásában a nyelvi és fizikai agresszió különbözik egymástól, hiszen a nyelvi agresszió egyes formái szimbólumokból és szabályrendszerből álló kód segítségével közvetve okoznak sérelmet – ugyan a beszélt változatban a fizikai testnek, a metakommunikációnak, benne a proxemikának és a szupraszegmentális elemeknek jelentéshordozó, olykor jelentésmódosító szerepe is van – mégis a biológiai, vagyis érzelmi és fiziológiai háttérmechanizmusa minden tekintetben a fizikai agresszióval azonos az agresszor és az áldozat részéről egyaránt.

A nyelvi agresszió neurológiai, pszichológiai és szociológiai megközelítésben

Az agresszív beszéd egyértelműen nem csupán nyelvi kérdés, hanem egy emberi, társadalmi jelenség nyelvi vetülete, így a verbális agresszió vizsgálata a nyelvészetten kívül több tudományághoz (pszichológia, szociológia, szociálpszichológia) is kötődik. „Amit a társalkodók a beszédaktus közben tapasztalnak, az megfelel az emberi lét alapvető társadalmi folyamatának” (Griffin 2001: 558).

A nyelvi agresszió változatos világa a maga teljességében és kellő jelentőséggel az ember társas szükséglete felől közelíthető meg. Az ember számára ugyanis a társas kapcsolat ugyanolyan szükséglet, mint a víz vagy a levegő. Gondolkodó, szellemi lényként életben maradásának záloga a társakkal való együttműködés megvalósulásában rejlik, melynek legjellegzetesebb és leggyakoribb kifejezési formája a verbális kommunikáció. A nyelvi interakció tehát belső szükséglet, melyben a beszélő valamiképpen mindig önmagát adja, önképét jeleníti meg, melyen nyomot hagy az ember érzelmi, fiziológiai homeosztázisa és annak hiánya is. Éppen ezért a nyelvi bántalmazás, ami tulajdonképpen az áldozat önképe elleni támadás, azt a célt teszi semmissé, amire az egész emberi psziché szerveződik, vagyis, hogy az egyik személy a másik személlyel kiegyensúlyozott kapcsolatba kerüljön. Azonban a nyelv nem csupán az érintkezés, a tudás eszköze, hanem hatalmi eszköz is, hiszen az ember nemcsak azért beszél, hogy megértsék, hanem azért is, hogy higgyenek neki, engedelmeskedjenek neki, tiszteljék, megkülönböztessék (Bourdieu 1978: 6).

Az interakcióban a személy önképének verbális felmutatása része a személyes diszpozicionálásnak, a tagok közötti rend felállításának. Ez pedig a társadalmiság megélésének alapvetése, mely nem létezik rangsor, rend nélkül (Gerlai 1986: 135). Ez a rangsor pedig interakciónként a résztvevők megegyezésének eredményeként jön létre, mely folyamatot együttműködés vagy konfliktus jellemezhet. Vagyis a beszédpartnerek belső stabilitásától és szándékától, akaratától függően az interakció aktusai explicite vagy impliciten irányulhatnak egymás önképének, verbálisan megjelenített homlokzatának⁷ megbecsülésére, kölcsönös védelmére, vagy a másik kárára történő agresszív hatalomszerzésre. Az

⁷ A nyelvészeti pragmatika *arculat/homlokzat* fogalma a szociálpszichológiából került át az interdiszciplináris kapcsolatokon keresztül Brown és Levinson udvariassági elméletének köszönhetően, később innen terjedt el a pragmatikairodalomban. A fogalom először Goffman írásaiban jelent meg, és képzete szorosan összefonódott a társas viszonyok dramaturgiai modelljével. Nézete szerint nyilvános szerepléseink a színi előadásokra emlékeztetnek: begyakorolt „forgatókönyvek” biztosítják a zökkenőmentes interakciót, van lehetőség a „kellékek” előkészítésére, a „színpadra lépést” megelőző „próbára”. A legnagyobb hangsúlyt pedig a homlokzat/arc (face) megmunkálására fordítjuk, amely a kontextusnak megfelelő (általában pozitív) társadalmi értékek bemutatását célozza (Goffman 1981: 109–11). A magyar szakirodalomban a face-t többféleképpen fordítják: Síklaki (2008) következetesen a *homlokzat*, Nemesi (2009) pedig az *arculat* kifejezést alkalmazza. A pragmatikai arc-fogalom az eredeti megfogalmazás szerint az én (self) mások számára verbálisan felmutatott nyilvános képe: pozitív társadalmi értékeket tartalmaz, amelyekre egy személy eredményesen támaszthat igényt a neki utalt szerep jogán. Olyasvalami, amibe érzelmileg befektetünk; ami sérülékeny, de megvédhető és javítható, s amire éppen

indulatból származó nyelvi agresszió mindig ínségből/instabilitásból fakad, annak a vélt vagy valós felismeréséből, hogy a társas lét iránt támasztott rend igénye nem elégül ki az interakció során. Ilyenkor maga a társasság és benne a személy sérül – legalábbis a személy akként való elfogadása, ahogyan ő felkínálta magát –, ez pedig visszahat az önmegjelenítésre, zavar támad benne, ez vészreakció formájában fiziológiailag, érzelmileg jelentkezik, fájdalmat okoz, és a sérülés intenzitásának megfelelően – amit sok tényező befolyásol – cselekvésre ösztönöz, egyfajta cselekvési energiaként jelentkezik. A nyelvi agresszió során létrejövő konfliktusban nem csupán a cselekvés szabadsága ütközik akadályba, hanem az interakcióban részt vevő személy önreprezentációjának (nyelvi önmegjelenítésének) szabadsága is sérül, ez pedig egzisztenciális probléma.

Ha stabil önképpel, kiforrott személyiséggel rendelkezik a konfliktusban álló személy, és van elköteleződése az együttműködés mellett, akkor meg tud küzdeni ezzel a vészreakcióval, és a partnerrel együttműködve vissza tudja állítani a kapcsolat homeosztázisát, ezáltal pedig saját önbecsülését. Ha azonban nem rendelkezik kiforrott személyiséggel, vagy rossz mintákat követ a kommunikáció során, és kizárólag a saját stabilitásigényének kielégítése érdekli, nem az interakcióé, akkor agresszióval, egyfajta nyelvi „csalással” – az agresszor önmagát a valósághoz képest dominánsabbnak tünteti fel, hamis önképet mutat fel, vagyis az instabilitást felnagyított stabilitás mögé rejti – vissza tudja ugyan szerezni a saját hatalmát/státusát a másik kárára, de le kell mondania társas igényének kielégüléséről. Vagyis a nyelvvel kifejezett bántalmazás gyökere tulajdonképpen instabilitásból fakadó „önvédelem”, mely úgy állítja helyre az agresszor státusát, hogy a partnert támadja meg a nyelvi határlépés eszközével, kivitelezése csak látszatmegoldás, hiszen a verbális erőszak ideig-óráig visszaállíthatja az egyén homeosztázisát, de nem állíthatja vissza az interakció egyensúlyát, ezért az agresszor mint társas lény megbukik, kudarcot vall, és ez újabb instabil állapothoz vezet.

Az együttműködés választása, megvalósítása is visszahat az interakció résztvevőire, még nagyobb harmóniához vezet, amely növeli az egyén komfortérzetét. Ez az állapot, amikor az ember tisztán lát, nyugodt, önmagát teljes egésznek és autonóm lénynek éli meg. Ez az állapot belső biztonságot ad, ilyenkor az ember önmaga ura, és anélkül is harmóniában van önmagával, hogy másokon uralkodna. Ha két, egymással kapcsolatban álló ember ebben az állapotban van, az állapot felfokozódik, életörömmé válik (Evans 2004: 62). Összefoglalva tehát: a társas igény kielégítésekor a nyelvi agresszió azért nincs értelme, mert semmi köze sincs a problémamegoldáshoz, nem megoldja, hanem egzisztenciális szinten mélyíti el a konfliktusokat, valójában a társas igény ellen hat, és a kirekesztés, elidegenedés érzetét kelti.

A gyerekek esetében ezen konfliktusok agresszív megoldása azért is problematikus, mert nem rendelkeznek kiforrott személyiséggel, a nyelvi bántalmazás átélése pedig súlyos károkat okozhat személyiségük fejlődésében. Timothy Jay idézve Neyt (1987) cikkében arról számol be, hogy a szóbeli bántalmazás (például káromkodás, fenyegető, megálázó megnyilatkozások) nagyobb valószínűséggel fog közvetlenül hatni a gyermek világnézetére, és benne saját önérzékelésére, mint a fizikai agresszió. Jay úgy gondolja, hogy a verbális erőszak azért okoz nagyobb kárt gyermekkorban, mint felnőttkorban, mert a gyermek nem tudja megvédeni magát/homlokzatát a verbális támadástól (2009b: 86–87). Ez elsősorban azt jelenti, hogy a verbális támadással nem tud megküzdeni, nem tudja önképebe beépíteni, és nem pusztán azt, hogy agresszív támadás esetén nem tud agresszív magatartással válaszolni.

ezért állandóan figyelniünk kell az interakció során (a hétköznapi fogalmak közül az önbecsülés, önérzet közelíti meg leginkább a jelentését). Az egyén érzelmileg kötődik az arcához, vagyis közvetlenül érinti annak akár pozitív, akár negatív irányú változása.

Van olyan szituáció, amelyben az agresszió adaptív válasz a felmerülő konfliktusos helyzetre, ilyenkor az agresszor nemcsak és nem elsősorban a saját dominanciáját védi, és nem a bántalmazás a tulajdonképpeni célja, hanem a közösséget, továbbá a partnert, a tulajdonképpeni áldozatot segíti abban, hogy felismerje viselkedésének antiszociális voltát. Ezt célozza meg a konstruktív agresszió, mely a kiközösítés, illetve a kiközösítés/kirekesztés révén vészreakcióként hat az áldozatra – a keletkező fájdalom azt a célt szolgálja, hogy jelzést adjon a társas viselkedés szabályozására (MacDonald–Kingsbury–Shaw 2006: 90) –, és arra ösztönöz, hogy a visszafogadás érdekében változtasson viselkedésén, proszociálisabb és jobban alkalmazkodó legyen. Kutatások bizonyítják, hogy ha a visszatérés esélye nem biztosított az áldozat számára, az nem segíti a proszociálisabb viselkedés megvalósulását, hanem éppenséggel ellenkező hatást vált ki, és növeli az antiszociális viselkedés esélyét (Baumeister–DeWall 2006: 76). A nyelvi agresszió ezen szélső esete, a kiközösítés a halálbüntetéssel ér fel, a kirekesztéstől való félelem a halálfélelemmel rokon. Úgy vélik, a kiközösítés bepillantást ad a célszemélynek abba, milyen lenne, ha ő már nem lenne (Kipling–Zadro 2006: 29). Ilyen értelemben tehát az agressziót arra is használjuk, hogy mások viselkedését befolyásoljuk, szabályozzuk – ez az úgynevezett konstruktív nyelvi agresszió –, ennek lehetősége pedig azzal az egyszerű magyarázattal függ össze, hogy a szeparáció distresszt ('aggódás, szorongás') vált ki az áldozatból, a társak újbóli közelsége pedig komfortérzéssel tölti el.

A nyelvi bántalmazás prototipikus esetének, a közvetlen nyelvi agresszióknak a jellemzése az elkövető szempontjából

A nyelvi agresszió kialakulása az agresszor belső instabilitásával, önértékelési zavarával függ össze, a létrejövő agresszív nyelvi folyamat pedig annak – általában kognitív szabályozás nélküli – következménye. Ez közvetlenül azt jelenti, hogy egy interakciós kapcsolatban az egyik fél vagy mindannyian a saját életük feletti uralom/hatalom megbicsaklását, a személy belső integritásának elvesztését észleli(k), mely fiziológiai, érzelmi és (kognitív) ítéletekben válik valósággá számára. Vagyis az agresszor először is szenvedő alanya az interakciónak, és nem domináns szereplője.

A nyelvi agressziót tehát a szervezet vészreakciója váltja ki, mely érzelmi, fiziológiai együtthatókkal is jellemezhető, ezek az érzelmi arousallal együtt járó fiziológiai változások következményei, többségükben a vegetatív idegrendszer szimpatikus ágának aktivizációjából származnak, és olyan külső jelekben manifesztálódnak, mint a kitágult pupilla, gyorsabb levegővétel, izzadás, arc elvörösödése (Oatley–Jenkins 2001; Schild 2012: 379). Az agressziót kiváltó érzelmi és fiziológiai együttes, arousal azt a vészreakciót adja tehát a szervezetnek, hogy a személy elvesztette kontrollját önmaga fölött, nem ura önmagának. Nyelvi agresszióról azonban onnantól beszélünk, amikor az agresszor az elvesztett integritásból fakadó dühét – a személyes egyensúly visszaállításának érdekében – az interakciós partner homlokzatának rombolására fordítja. Ennek nyelvi megvalósulása – miként a nyelvi agressziót kiváltó okok is – rendkívül nagy változatosságot mutat.

A verbális (és minden) erőszak mögött az a meggyőződés áll, hogy az instabilitásból származó fájdalom oka a másikban keresendő, és ebből következik, hogy az illető büntetést érdemel, ilyenkor divinizálódunk. Holott a düh kiváltó okát saját gondolkodásunkban találhatjuk meg. „A düh olyan életidegen gondolkodásmód eredménye, amely nincs kapcsolatban a szükségleteinkkel, mert tulajdonképpen a társas szükséglet kielégülésével szemben hat. Minden dühkitörés magja egy kielégítetlen szükséglet, úgynevezett frusztráció. Miközben a düh lehetne hasznos vészjelző számunkra abban a tekintetben, hogy jelenlegi gondolkodásunk és erre épülő döntéseink nem oda vezetnek bennünket, ahova kellene, ehelyett – mivel a racionális gondolkodás mintegy háttérbe szorul ilyenkor – a

düh korlátozás nélküli kiélésével, a nyelvi agresszió megvalósulásával megakadályozzuk az interakció s benne önmagunk egyensúlyának visszaállítását” (Evans 2004: 120).

Az agresszor dühe tehát saját hatalomvesztéséből fakad, dühkitörésének oka pedig a kognitív funkciók kikapcsolására vezethető vissza, a nyelvi agresszió ugyanis legtöbbször észszerűtlen és haszontalan, általa az agresszor magamagát is félrevezeti, becsapja, hiszen ennek kiélését különféle „áleredményhez” köti, melyben az elsődleges (vélt) jutalom a megkönnyebbülés, az euforikus feldobottság, mely a düh, a felgyülemlett feszültség kien-gedését követi, a másodlagos jutalom, hogy általa újra megerősítette hatalmi pozícióját, ráadásul ezek még azzal a téves következtetéssel is járnak, hogy a dühkitörés, az erőszak legitim (használható) konfliktusmegoldó technika, az egyensúly visszaállításának egy le-hetséges, kézenfekvő módja, de ez álságos mód, ugyanis a valóságban nem oldja meg a problémát. A társas szükséglet nem elégül ki, éppen ezért az interakciós partnerek mind-egyikére rossz hatással van. Közvetlenül rombolja az áldozat önképét, benne frusztrációt kelt, és megindíthatja az agresszió láncreakcióját, másrészt rombolja az agresszor önké-pét is, hiszen a nyelvi agresszió kiélése miatt társas lényként kudarcot vall, kiegészítve mindezt azzal a veszteséggel, ami a másik elítélésével együtt jár, vagyis csökken az inter-akció eredeti szükségletének kielégítési esélye, főleg ha annak kielégülése a másiktól füg-gött (Rosenberg 2001: 123).

A nyelvi bántalmazás prototipikus esetének, a közvetlen nyelvi agresszióknak a jellemzése az áldozat szempontjából

Az agresszív interakció modellezésének legkülönösebb felismerése, hogy az áldozati és agresszori szerepek a biológiai háttérmechanizmusok tekintetében nem választhatók szét élesen egymástól, hiszen a nyelvi agresszió kiélése az áldozat szempontjából ugyanazt a frusztrációs helyzetet teremt meg, mint amit az agresszor észlelt az agresszió kezdetén. A nyelvi agresszió az áldozatban tehát – mivel az áldozat homlokzatának összeomlására irá-nyul – ugyanazt az arousalt eredményezi, melynek érzelmi, fiziológiai jellemzői az agresz-szor előbbi leírásával megegyeznek. Vagyis az agresszori és az áldozati szerep elsősorban a cselekvés megvalósulásának, sorrendjének szempontjából, és a cselekvés irányulása fe-lől különböztethető meg, arról nem is beszélve, hogy a nyelvi agresszió mint láncreakció során a szerepek váltakozhatnak, cserélődhetnek, ez pedig a társalgásban megjelenő köl-csönös jelleg fenntartását sugallhatja:

1. *agresszor*: az (ön)uralom sérülésének megítélése/frusztráció/düh/fiziológiai egyensúly-talanság – düh kiélése/(verbális) agresszió – (vélt)megkönnyebbülés/(interakciós ku-darc)/frusztráció

2. *áldozat/agresszor*: (ön)uralom sérülésének megítélése/frusztráció/düh/fiziológiai egyensúlytalanság – düh kiélése/(verbális) agresszió – (vélt)megkönnyebbülés/(interak-ciók kudarc)/frusztráció– algoritmikus mintázatát mutathatja.

Az áldozat kétféle módon ronthatja le a nyelvi agresszió mechanizmusát, egyrészt:

a) az agresszió terepén maradvá kiléphet belőle, megszüntetheti az interakciót, ebben az esetben nem bonyolódik bele az interakcióba, vagy:

b) nem fogadja el az agresszor játékszabályait, és szavakkal nem „üt vissza”, hanem kog-nitív stratégiák alkalmazásának segítségével a problémamegoldás korábban említett lé-péseit követi.

Ez utóbbi lehetőség választása azért rendkívül nehéz, és főleg begyakorolt mintaköve-tés esetén működik zökkenőmentesen, mert a nyelvi agresszió sajátos nyelvi tulajdon-sága, hogy hatására az áldozat önképe/arca/homlokzata sérül, amely azzal a következménnyel jár, hogy megbomlik a személy belső egyensúlyállapota, ösztönösen saját ma-

gára irányítja figyelmét, és minden kognitív kapacitását saját egyensúlyának visszaállítására fordítja, holott a megoldás éppen a másik ínségére való figyelés mechanizmusán keresztül valósulhatna meg, ráadásul az agresszió interpretálásához köthető arousalnövekedés a racionális gondolkodás deficitjével jár együtt, mely az agresszió láncreakcióként való kibontakozását segíti (Huszár–Makra et al. 2010: 532–533).

Fontos tehát olyan stratégiákat elsajátítani, melyek a nyelvi agresszió aktusait az ösztönös érzelmi, indulati meghatározottságából a kognitív szférába tolják át. Éppen ezért tudatos figyelmet kell fordítani a mások által bennünk keltett érzésekre. Ez pedig azt jelenti, hogy az, amit kivált bennünk a másik nyelvi agressziója, elsősorban nem (de legalábbis nemcsak) a másiktól, hanem a saját igényeinktől is függ!

A nyelvi agresszió fogadására Marshall Rosenberg szerint négyféle út áll rendelkezésünkre:

1. magunkra vesszük, mert jogos kritikának tartjuk, vagyis elfogadjuk, és magunkat hibáztatjuk, ennek aztán az önbecsülésünk látja kárát, büntudatot, szégyent és levertséget érzünk,

2. a beszélőpartnerünket hibáztatjuk, ilyenkor haragot érzünk, ez vezet leginkább a dühkitöréshez, a nyelvi agresszió láncreakciójához,

3. a tudatosság fényét saját érzéseinkre irányítjuk,

4. a tudatosság fényét a partner érzéseire irányítjuk (Rosenberg 2001: 57). Minden verbális interakcióban az a természetes állapot, hogy nemcsak ráhangolódunk a partnerre, de át is adjuk neki magunkat. A személyek pszichikai kapcsolódása mellett azonban megmarad a személyiség kontúrja, annak mindenkor elfogadása és tiszteletben tartása, igénye a társas szükséglet legvégső értelme, ezért a nyelvi agresszió tulajdonképpen olyan határsértés, mely a másokra való ráhagyatkozás bizalmi viszonyát rongja le. A nyelvi agresszió miatt a partnerhez való viszonyulásban azért támad zavar, mivel az egész agresszív esemény tulajdonképpen oka az agresszorban van, az áldozat számára a folyamat valójában kiszámíthatatlan, nem lehet rá „lelkileg” felkészülni, ezért (tévesen) nagyon gyakran vállalunk felelősséget mások dühéért (Evans 2004: 70). A szóbeli erőszak kiszámíthatatlansága folytán az áldozat fejében minden egyes esemény elszigetelődik. A zavarodottság annak tudata, hogy egy adott konfliktusnak lehet egy pillanatnyilag még fel nem ismert megoldása. Ellentmondásos érzései összezavarják az áldozatot, ám mivel nem látja át a helyzetét, nem képes érzései feloldására, értelmezésére, nem tudja tudatos szintre vinni az élményeit. A belső konfliktus akkor múlik el, ha tudatosodik benne, hogy bántalmazták.

A szóbeli bántalmazást követően az áldozatban a gyomorfájdalom, hátfájás, émelygés, fejfájás, levertség, fáradtság tünetei keletkez(het)nek (Evans 2004: 82). Sokszor nem a szavak értelméből, hanem a testi jelekből ismerjük fel, hogy nyelvi agresszió áldozatává váltunk. Matsuda és mtsai. (1993), valamint Sullaway (2004) szerint a rendszeres nyelvi agresszió pszichológiai és fiziológiai következményei hasonlóak a poszttraumás stressz tüneteihez (PTSD): pánik, félelem, szorongás, rémálmok, tolakodó gondolatok, megfélemlítettség érzése. A rövid távú következmények közé az önértékelési zavart, a félelmet, a szégyent és a pánikot sorolják. Állandó érzés a harag, az undor és a félelem (Jay 2009b: 83–84).

A nyelvi agresszió megélésének összetett fiziológiai és pszichikai következményei miatt is érdemes vizsgálni az ifjúság nyelvhasználatát, hiszen nemcsak elszenvedői, hanem használói is a nyelvi agresszióknak. Érthető módon az ember éppen az átmeneti időszakban (például serdülőkor) éli meg leginkább az önpozicionálás, a hatalom birtoklásának, lényegében egy magasabb státusba való átkerülésnek az igényét. A középiskolás korúak

pedig rendelkeznek azzal a pragmatikai, szociálpszichológiai, reflektálatlan háttértudással, hogy a nyelv lehet a hatalom eszköze, hogy a nyelvi agresszió a hatalom erőszakos kinyilvánításának a módja, a csoporton belüli rangsor rendezője. Ezért érdekeltek a nyelvi agresszió használatában.

A nyelvi agresszió gyakori használatával viszont hozzászoktatják egymást és önmagukat ezen aktusok elviseléséhez, vagyis kioltják a nyelvi agresszió zavart okozó mechanizmusát. Ennek megvalósítására szolgál az ugratás, mely formai szempontból a nyelvi agresszió családjába tartozik, viszont funkcionális szempontból az erőszakra ráépülő, azt felülíró szerepe van, éppenséggel az összetartozás nyelvi kifejezője lesz – mely jelenség nyelvi/ nyelvhasználati szinten jelentésváltozással, a jelentés elhomályosulásával magyarázható –, kiszorítva sok másfajta, a szolidaritás kifejezésére szolgáló konvencionális nyelvi megoldást.

A nyelvi agresszió rendszerezési kísérlete

A nyelvi agresszió nyelvészeti kategóriaként nem tekinthető homogén nyelvhasználati jelenségnek, éppen ezért a megnevezés csak gyűjtőkategória-névként alkalmazható, és önmagában nem tartalmazhat értékítéletet –, még ha a hétköznapi használat negatív jelentést tulajdonít is neki. Az ilyen nyelvi jelenségekről formai sokféleségük és funkcionális változatosságuk miatt nem mondható ki szabályként, hogy a nyelvi agresszió mindig rossz vagy jó, hogy stílusában csúnya vagy szép, helyénvaló vagy helytelen, destruktív vagy konstruktív. Ezek közül a dichotomikus értékparaméterek közül csak mindig egyenként, az adott esetre vonatkoztatva, a szituáció, a téma, a beszédpartnereket összekapcsoló dominancia viszonylatából reagálhatunk. A szókészlet bármely elemét érintheti, illetve az egy nyelvet beszélő közösség minden tagját érinti, nem kapcsolható egyetlen rétegnyelvhez sem, hiszen jelen van az egyházi szóhasználatban (vö.: átokszóltárok) éppúgy, mint az orvosok, tanárok, az ifjúság nyelvhasználatában. Nagymértékű különbségek a nyelvi agresszióhoz felhasznált szavak megválasztásában, az áldozatra irányulásban és az agresszív beszédcselekmény funkciójában figyelhetők meg. A nyelvi agresszió fogalmi kategória alulspecifikált jellege miatt nem azonos a diszfemisztikus szavakkal létrehozott szándékos nyelvi bántalmazás esteivel, ez utóbbi annak egy aletesete, úgynevezett alapesete (Habermas 1979, 2001: 234; Domonkosi 2002: 68–69), funkcionális szempontból prototipikus megjelenési formája, mely nyelvhasználati formákra és funkcióra egyéb (a társas normák szempontjából gyakran legitim) társas funkciók és módosult formák épültek rá.

A nyelvi agresszióról általánosságban az mondható el, hogy a nyelv társas használatával együtt járó határátlépés, tanult viselkedésformákat ölel fel, melyeknek cselekvésértéke funkcionális szempontból a lelki károkozástól a társas kapcsolatok fenntartásáig, a verbális kirekesztéstől a csoportidentitás kifejezéséig terjedő, meglehetősen széles skálán mozog.

A magunk rendszerezési, definíciós kísérletét szociopragmatikai és leíró nyelvészeti szempontok érvényesítésével valósítjuk meg, melyben szerepet játszik: az agresszori és áldozati szerepek szétválasztása, az agresszor részéről az agresszív intenció szándékos nyelvi kiélés, melynek formája függ az agresszió áldozatra való irányulásától – mely grammatikai szinten ragadható meg –, továbbá szerepet játszik az áldozat részéről az okozott sérelem észlelése. Végül a rendszerezésben számolunk a nyelvi agresszió funkcionális sokféleségével, illetve a funkció megvalósításának összefüggésében az aktuális társalgásban választott stílusstratégia normasértő, szerephez nem illő, vagy szerephez illő, legitim voltával.

Ezen szempontok figyelembevételével megállapítható, hogy a nyelvi agresszió olyan nyelvi határsértés, mely funkcionális szempontból háromféle lehet: a károkozás/hatalomszerzéstől a szolidaritás/feszültségoldás/humoron át, a nevelésre/kizökkentésre szolgáló konstruktív nyelvi agresszió széles skáláján mozoghat. Formai szempontból szintén háromféle lehet a nyelvi agresszió, attól függően, hogy az agresszív szándék hogyan irányul az áldozatra – ez alapján lehet közvetlen, közvetett és rejtett. Összességében elmondható, hogy a nyelvi agresszió terminus technikus alá olyan beszédeseményeket is besorolunk a formai jellemzők alapján, melyek funkcionális szempontból nem a károkozásra, az erőszakra irányulnak, ugyanakkor működésük során határsértést valósítanak meg, csak hogy az áldozat részéről ez a határsértés baráti gesztusnak vagy nevelői szándéknak értelmeződik.

A nyelvi agresszió alaptípusa, melyhez képest a további nyelvi agressziós formákat viszonyítani és értelmezni fogjuk, a *közvetlen nyelvi agresszió*, mely mindenkor direkt formájú, és mindig destruktív. A közvetlen nyelvi agresszióban az agresszori és áldozati szerepek jól elkülönülnek: az agresszor számára a társalgásban megvalósuló beszédcselekmény az agresszív indulat kiélésének verbális eszköze lesz, mely közvetlen dominancia-szerzéssel, ugyanakkor az áldozat arcának szándékos lerombolásával, illetve az áldozat részéről az arc összeomlásának érzékelésével jár együtt, célja a nyelvi bántalmazás megvalósítása.

A nyelvi agresszió ezen eseteiben az agresszív intenció az áldozatra közvetlenül ráirányul, melyet a grammatikai megformálás biztosít, az áldozat(ok) ugyanis leggyakrabban E/2., T/2., T/1., autoagresszió esetén E/1. személyként artikulálódik, melyet a mondat szintjén az igei személyrag és a birtokos személyjel jelöl. A társalgásnak ebben a formájában kölcsönösség/reciprocitás lehetséges, de az együttműködés lehetetlen, teljességgel hiányzik, ezért támad zavar a kommunikációban, mely csak együttes erőfeszítés eredményeként hozható helyre, ennek hiányában pedig kudarcba fullad. A közvetlen nyelvi agresszióban az agresszív szándék megjelenhet tartalmi, nonverbális szinten, illetve a beszédjog erőszakos kisajátítása szempontjából, viszont az agresszió áldozatra irányulása mindig explicit, maga az agresszió tartalmi összetevői lehetnek implicitek, kontextustól, helyzeti normáktól függőek. A nyelvi cselekmény megvalósulhat diszfemisztikus, stigmatizált kifejezések használatával – mely a bántó/agresszív funkciónak megfelelően a társalgásban megvalósuló dekódolás automatikusságának köszönhetően is elegendő ahhoz, hogy az áldozatot arra kényszerítse, hogy olyasmire gondoljon, ami számára fájdalmat okoz, vö.: Huszár T.– Makra E. et al. 2010: 526; Hinojosa, J. A. et al. 2012 – vagy anélkül, kontextuális implikátúra segítségével.

Tehát a közvetlen nyelvi agresszió eseteiről általánosságban elmondható, hogy olyan nyelvi határsértések, melyek mindig károkozásra/destruktivitásra irányulnak, mindenféle státusviszonyban előfordulhatnak, a nyelv bármely elemét érinthetik – nemcsak szavak egy csoportját –, és mindig normasértő tevékenységnek számítanak, annál az egyszerű oknál fogva, mert ellentétesek azzal, amire a kommunikáció egzisztenciális értelemben szerveződik.

A közvetlen nyelvi agresszió egyik ellentéte az *ugratás*, mely a közvetlen nyelvi agresszióhoz képest egy lényeges összetevőben tér el, abban, hogy a nyelv használata funkcionálisan nem a károkozásra, a bántalmazásra, hanem egyfajta nyelvi vetélkedésre irányul, melynek célja a csoportszolidaritás, a „negatív presztízs” kifejezése. A funkcionális különbség következménye, hogy az ugratás a gyakorlóközösség helyzeti normáinak megfelelően legitim nyelvhasználati stratégiának minősül. A kölcsönösségen/reciprocitáson túl együttműködés is jellemzi. Azonos státusban lévők közti beszédstratégiának számít.

Nyelvi megvalósulása mindenben hasonlít a közvetlen károkozásra irányuló nyelvi agresszióhoz, az agresszor részéről hiányzik viszont az indulati elem, az áldozat részéről pedig az agresszióként való értelmezés, a vetélkedés inkább a nyelvi leleményesség, az egyre „nagyobbat mondás” területére tolódik át.

A közvetlen nyelvi agresszió másik ellentéte a *konstruktív nyelvi agresszió*, mely bizonyos konfliktusos helyzetek adaptív megoldási stratégiája lehet. Ez is funkcionális szempontból különbözik a közvetlen nyelvi agressziótól, hiszen célja túlmutat a nyelvi bántalmazás destruktív jelenségein, ezen beszédcselekmények jellemzően a státusban eltérő felek társalgásaiban az interakció domináns szereplőjének beszédére jellemző stratégiák, céljuk az áldozat nevelése, kizökkentése, fegyelmezése, kritizálása. A helyzeti normák tekintetében legitim nyelvhasználatnak minősül, bár pedagógiai, pszichológiai megítélése sokat változott az utóbbi időkben. Megvalósulásának feltétele, hogy a bántalmazottság érzésének felismerésén túl az áldozat maga is ne csupán károkozásnak, hanem konstruktív nevelési aktusnak tekintse a jelenséget, ennek pedig egyik fontos feltétele, hogy az agresszor a visszafogadást, az áldozat státusának visszaállítását a normasértő magatartás megszűnése esetére kilátásba helyezze.

A közvetlen, destruktív nyelvi bántalmazás tehát mindig normasértő tevékenység, ezért társadalmilag stigmatizált. Vagyis az indulatok a másik kárára pusztán a károkozás kedvéért, legitim módon nem élhetők ki direkt formában, éppen ezért alakulhatott ki a *közvetett nyelvi agresszió* gyakorlata, mely nyelvhasználati stratégia révén közvetlen károkozás nélkül élhető ki az agresszív indulat. Ez jól illeszkedik Konrad Lorenznek a fizikai agresszióról tett megállapításához, miszerint az agresszió a leginkább hajlamos arra, hogy póttárgyakon kielégüljön. Ezt a nyelvhasználatra úgy fogalmazhatjuk meg, hogy a nyelvi agresszió alkalmas arra, hogy az áldozat jelenléte nélkül pótszituációkban kielégülhessen. Vagyis a közvetett nyelvi agresszió eseteiben a diskurzusban az áldozati és az agresszori szerepkörökön túl számolnunk kell a diskurzus címzettjével, aki nem azonos – grammatikai szempontból sem – az áldozattal. Az agresszor diskurzusainak tehát nem az áldozat a címzettje, hanem valaki más, az áldozat grammatikai értelemben E/3., T/3. személyként szerepel. Ez a nyelvhasználat csupán az áldozat szempontjából (de nem a beszédpartner, nem a címzett szempontjából) destruktív, ugyanakkor az agresszor önpozicionálásának helyreállítására, arcának megerősítésére, feszültségoldásra szolgál. Éppen ezért ezekre a társalgásokra jellemző a felek reciprocitásán túl az együttműködés, az agresszió kiélésével egy időben nem támad zavar a kommunikációban, hanem éppen ellenkezőleg, gyakran nagyobb intimitás jellemzi a diskurzust, a felek legitim stratégiának fogadják el az indulatok kiélésére használt agresszív nyelvhasználatot, mely diszfemisztikus kifejezésekkel és implikaturákkal egyaránt megvalósulhat. A közvetett nyelvi agresszió eseteinek társadalmi megítélése azonban megváltozhat, amint a jelenség nyilvánosságot kap, hiszen onnantól kezdve a harmadik személy/ek ellen elkövetett nyelvi bántalmazás jogi következményekkel járhat.

Az osztálytermi diskurzusok elemzése során a közvetett nyelvi agresszióknak kifejezetten erre a közegre jellemző sajátos és tipikusnak mondható formájával is találkoztunk. A tantermi kommunikációban a közvetett nyelvi agresszió ugyanis általában a laterális beszéd megvalósításának egy fajtáját jelenti azokban az esetekben, mikor mind a címzett, mind az áldozat jelen van a diskurzusban, a közvetett formát csak formai értelemben alkalmazza az agresszor, mely egyértelműen a társalgás viszonyrendszerében a formális szituációval összefüggésben az arcunka szempontjából számít jelentős nyelvhasználati stratégiának.

A nyelvi agresszió kiélésének sajátos esete a *rejtett nyelvi agresszió*, mely azáltal jön létre, hogy a közvetlen nyelvi agresszió gyakorlatára jellemző diszfemisztikus nyelvhasználatból kimarad az áldozat tematikus és grammatikai megjelölése. A rejtett nyelvi agresszió a beszédhelyzet formalitásától függően általában kétféle lehet, informális közegben az aktuális gyakorlóközösség helyzeti normáinak megfelelően az identitás, a csoport-szolidaritás, a kreativitás, a humor, a fokozás vagy a feszültség levezetésének nyelvi eszköze lehet.

Ezek közül kizárólag ez utóbbi esetben számolhatunk valóságos indulattal, amikor is az agresszor kimondván a kimondhatatlant, megnyugszik, a tabu, vagyis a társadalmi tiltás alatt álló kifejezés kimondása ugyanis önmagában felszabadító lehet, a korlátlan szabadság élményét adhatja, ezért alkalmassá válhat a homeosztázis visszaállítására, miközben az agresszor az adott helyzetben legitim nyelvhasználati stratégiát alkalmaz. Formális szituációban viszont a rejtett nyelvi agresszió kiválóan alkalmas destruktív szándék indirekt kiélésére, ilyenkor egyértelműen az indulatok levezetését célozza, amikor a helyzet formalitása miatt a feszültségoldásra más (direkt) mód nem áll rendelkezésre. Ezekben az esetekben az indulat iránya implicit marad, és arra szolgál, hogy az agresszornak a társalgásban felmutatott arcunként a társalgáshoz (benne: a partner, téma, szituáció) való viszonyulását jelölje, ugyanakkor a nyelv használatával arra kényszeríti áldozatát, hogy olyasmire gondoljon, ami számára fájdalmat okoz, s mivel a nyelvfeldolgozás automatikus, ezért az agressziós szándék interpretálása bekövetkezik, és hatással lesz az áldozat interakciós pozíciójára, ezen keresztül pedig magának a szituációnak a formális jellegére. Ez a nyelvhasználati stratégia általában indulatból fakad, célja a nyelvi bántalmazás, a formális szabályoknak megfelelően pedig normasértésnek minősül, státusban azonos és különböző felek között egyaránt létrejöhet. A rejtett nyelvi agresszió sikerülési feltétele két tényezőhöz van kötve, egyrészt a diszfemisztikus kifejezések használatához, másrészt az áldozat személyének implicit (be)kódolásához.

Irodalom

- Aitchison, Jean (1996): *The Seeds of Speech*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Albertné Herbszt Mária (2011): *A tanári beszédviselkedés jellemzői*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem JGYPK
- Antalné Szabó Ágnes (2006): *A tanári beszéd empirikus kutatások tükrében*. Bp.: ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Bagshaw, Dale Margaret (2004): *Verbal abuse and adolescent identities: marking the boundaries of gender*. Melbourne: The University of Melbourne.
- Bañcerowski Janusz (2010): A nyelv szerepe az emberi valóság megalkotásában. *Magyar Nyelv*, 106(2), 129–145.
- Batár Levente (2004): A Heti hetes című műsor elemzése a nyelvi agresszió szempontjából. In: Kassai I. (szerk.) *Etűdök alkalmazott nyelvészetre*. Pécs: Pécsi Egyetem pp. 68–85.
- Batár Levente (2007): A beszólás mint beszédaktus. *Magyar Nyelvőr*, 131(4), 451–464.
- Batár Levente (2009): *A verbális agresszió hatásmechanizmusa*. [doktori disszertáció] Pécs: Pécsi Tudományegyetem
- Baumeister, R. F. – DeWall, N. (2006): A társas kirekesztés belső dimenziója: intelligens gondolkodás és önszabályozás elutasított személyeknél. In: Kipling D. W. – Forgas, J. P. – von Hippel, W. *A társas kirekesztés pszichológiája : Kitaszítás, kiközösítés, elutasítás és szekálás*. Bp.: Kairosz Kiadó

- Berne, E. (1987): *Emberi játszmák*. Bp.: Gondolat Kiadó
- Bourdieu, P. (1978): A beszédtevékenység gazdaságtana. *Műhely*, 9(26), 1–45.
- Brochu, D. (2002): *Classroom Discourse Versus Casual Conversation*. [online] <URL: <http://www.birmingham.ac.uk/documents/college-artslaw/cels/essays/csdp/brochu4.pdf> [2013. 04. 25.]
- Buda Mariann (2005): *Tehetünk ellene? : A gyermeki agresszió*. Bp.: Dinasztia
- Csányi Vilmos (1990): A személyiség mint evolúciós rendszer. In: Balogh, T. (szerk.) *Személyiségkonceptiók – Tanulmányok*. Bp.: Akadémiai Kiadó pp. 9–25.
- Dede Éva (2008): Nyilvánosság, (nyelvi) durvaság és viccek a Fábry-showban In: Zimányi Árpád (szerk.) *Az agressziókutatás interdiszciplináris keretben*. Eger: AAPA Nova Series Tom. XXXV. Sectio Linguistica Hungarica pp. 88–99.
- Domonkosi Ágnes (2002): *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. Debrecen: A Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 79.
- Evans, P. (2004): Szavakkal verve... Szóbeli erőszak a párkapcsolatokban. Bp.: Háttér Kiadó – NANE Egyesület
- Figula Erika (2004): Bántalmazók és bántalmazottak az iskolában. *Új Pedagógiai Szemle*, 54(7–8), 223–228.
- Freud, S. (1940; 1990): *Totem és tabu*. Bp.: Göncöl
- Gerlai Róbert (1986): Az agresszió genetikája. In: Csányi Vilmos (szerk.): *Agresszió az élővilágban*. Bp.: Natura pp. 135–155.
- Goffman, E. (1981): *A hétköznapi érintkezés szociálpszichológiája*. Bp.: Gondolat
- Griffin, P. – Hugh, M. (2001): Értelmi rítus a tantermi beszélgetésben. In: Pléh Csaba–Síklaki István–Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Bp.: Osiris pp. 541–565.
- Habermas, J. (1979, 2001): Mi az egyetemes pragmatika? In: Pléh Csaba–Síklaki István–Terestyéni Tamás (szerk.) *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Bp.: Osiris 228–259.
- Hajdu Gábor – Sáska Géza (2009): *Iskolai veszélyek*. Bp.: Oktatási Jogok Biztosának Hivatala.
- Hinojosa, J. A. – Méndez-Bértolo, C. – Pozo, M. A. (2012): High arousal words influence subsequent processing of neutral information. Evidence from event-related potentials. *International Journal of Psychophysiology* 86(2), 143–151. DOI: 10.1016/j.ijpsycho.2012.06.001
- Huszár T. – Makra E. et al. (2010): A tabuszavak hatása lexikális döntési helyzetben. *Psychiat Hung* 25(6), 525–537.
- Jay, T. B. (1999): *Why we curse. A neuro-psycho-social theory of speech*. Amsterdam: John Benjamins. P. C.
- Jay, T. B. (2009): Do offensive words harm people? *Psychology, Public Policy and Law*, 15(2), 81–100. DOI: 10.1037/a0015646
- Kassai Ilona (2002): Előszó. In: Réger Zita: *Utak a nyelvhez. nyelvi szocializáció – nyelvi hátrány*. Bp.: MTA
- Kegyessné Szekeres Erika (2008): Verbális agresszió és nemi In: Zimányi Árpád (szerk.) *Az agressziókutatás interdiszciplináris keretben*. Eger: AAPA Nova Series Tom. XXXV. Sectio Linguistica Hungarica. pp. 59–88.
- Kinney, T. A. (1994): An Inductively Derived Typology of Verbal Agression and its Association to Distress. *Human Communication Research* 21(2), 183–222. DOI: 10.1111/j.1468-2958.1994.tb00345.x
- Kipling, D. W.– Zadro, L. (2006): Kiközösítés: a korai indiszkriminatív detekciós rendszer. In: Kipling D. W. – Forgas, J. P. – von Hippel, W.: *A társas kirekesztés pszichológiája : Kitalasztás, kiközösítés, elutasítás és szekálás*. Bp.: Kairosz Kiadó. Budapest. 25–41.

- In: Kipling D. W. – Forgas, J. P. – von Hippel, W.: *A társas kirekesztés pszichológiája : Kitalasztás, kiközösítés, elutasítás és szekálás*. Bp.: Kairosz Kiadó pp. 287–303.
- MacDonald Kingsbury, G. – Shaw, R. S. (2006): Sérülés sérülés után : a társas fájdalom elmélete és a kirekesztésre adott válasz. In: In: Kipling D. W. – Forgas, J. P. – von Hippel, W.: *A társas kirekesztés pszichológiája : Kitalasztás, kiközösítés, elutasítás és szekálás*. Bp.: Kairosz Kiadó pp. 81–94.
- Matsuda, M, et al (1993): *Words that wound: critical race theory, assaultive speech and the first amendment*. New York: Routledge
- McDate, T. W. – Hawkley, L. C. – Cacioppo, J. T. (2006): Psychological and behavioral predictors of inflammation in middle-age and older adults? The Chicago Health, Aging, and Social Relations Study. *Psychosomatic Medicine* 68(3), 376–381.
DOI: 10.1097/01.psy.0000221371.43607.64
- Nemesi Attila László (2009): *Az alakzatok kérdése a pragmatikában*. Bp.: Loisir Kiadó
- Nelson, E. E. – Panksepp, J. (1998): Brain substrates of infant–mother attachment; Contributions of opioids, oxytocin and norepinephrine. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*. 22(3), 437–452. DOI: 10.1016/S0149-7634(97)00052-3
- Ney, P. (1987): Does verbal abuse leave deeper scars: A study of children and parents. *Canadian Journal of Psychiatry*. 32(5), 371–378. DOI: 10.1177/070674378703200509
- Oatley, K. – Jenkins, J. M. (2001): *Érzelmek*. Bp.: Osiris Kiadó.
- Olweus, D. (1999): Iskolai zaklatás. *Educatio*. 8(4), 717–739.
- Pap Kinga (2014): A középiskolás-korúak nyelvi attitűdjének nyelvi agresszió szempontú vizsgálata. In: *Alkalmazott Nyelvtudomány 2014/XIV/1–2.*; 45–66.
- Pap Kinga (2021): *A nyelvi agresszió természetrajzához*. Szombathely: Savaria University Press.
- Rex, L. (2006): Az iskolai sikeresség és a társas inklúzió kapcsolata. *Iskolakultúra* 16(10): 58–70.
- Rosenberg, M. (2001) *A szavak ablakok vagy falak – erőszakmentes kommunikáció*. Budapest: Agykontroll Kft.
- Schild Marianna (2012): A latens és a manifest érzelmi erőszak felismerésének jelentősége és az ellene való védekezés lehetőségei a védelmi szférában. *Hadmérnök* 7(2), 377–394.
- Síklaki István (szerk.) (2008): *Szóbeli befolyásolás II. Nyelv és szituáció*. Bp.: Typotex
- Szilágyi N. Sándor (2004): *Elmélet és módszer a nyelvészetben*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület
- Sullaway, M. (2004): A gyűlölet-bűncselekményekről szóló törvények pszichológiai perspektívái. *Pszichológia, közpolitika és jog*, 10(3), 250–292.
- Walsh, S. (2006): *Investigating Classroom Discourse*. London: Routledge

SUMMARY

The relevance and social significance of the research of language aggression

In the light of international research we can state that the phenomena falling within violence and their effects come the hardest on children and teenagers. Violent behavior, harassment, the different forms of aggressive speech are present in the lives of the communities, actors of institutional education. At the same time, it is a fact that the actors of schools hurt each other with words more frequently than physically. That is why their impact and their consequences have to be taken into account. So the linguistic description of the language aggression of the secondary school age group within interdisciplinary frameworks has become indispensable. This study contains its theoretical introduction.

Keywords: direct, indirect and hidden language aggression, teasing, constructive language aggression, interdisciplinary approach, secondary school age group, dysphemia

